

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

Editör

DR. COŞKUN YILMAZ

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Kültür Yayınları No. 28

Üsküdar Belediyesi
Hilmi Türkmen
Belediye Başkanı

Yayın Koordinatörü
Zeki Bıyık

Kapak
Özkul Eren

Genel Yayın Yönetmeni
Mehmet Mazak

Tasarım
SMEY

Tashih ve Redaksiyon
Mustafa Birol Ülker
Ebubekir Al

Grafik Uygulama
Ender Boztürk

ISBN 978-605-84934-6-9
İSTANBUL, Mayıs 2015

Baskı-Cilt
İhlas Matbaacılık A.Ş.
Mahmutbey Cad. Meriç Sok. K. 1, No. 26
Şirinevler - İstanbul

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Üsküdar Belediyesi
Hakimiyeti milliye Cd.
Atlas Çıkmazı
No: 35 Üsküdar /İSTANBUL
Tel: +90 216 5323000
Web: uskudar.bel.tr

Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Hukukundaki Yeri

PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN*

İstanbul'un fethedilerek Anadolu ve Rumeli'nin birleşmesi ve tek bir parça haline gelmesi Osmanlı Devleti'nin bir cihan devletine dönüşmesinde önemli bir adımdır. Daha önce muhtelif İslâm orduları ve kumandanları tarafından bir kaç defa teşebbüs edilmiş olmasına rağmen bunun gerçekleştirilmesi yirmi yaşlarındaki genç bir hükümdara, Sultan II. Mehmed'e nasip olmuştur. Bundan dolayı da II. Mehmed ismiyle değil daha çok bu şehri fethetmesinin kendisine kazandırdığı unvanla anılır olmuştur. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tarihindeki rolü sadece bundan ibaret değildir. O art arda atmış olduğu adımlar ve Osmanlı siyasi ve hukuki yapısına vermiş olduğu şekille Halil İncılık hocanın belirttiği üzere Osmanlı Devleti'ne imparatorluk özelliği kazandırmış bir padişahdır.

Her şeyden önce Fatih, İstanbul'un imparatorluğunun ihtişamlı başkenti olabilmesi için fetihten sonra gereken her türlü tedbiri almıştır. Bir taraftan mağlup Ortodoks Hristiyanları Katoliklerin safına itmemek ve İstanbul'u eski sakinleri tarafından terkedilmiş bir şehir durumuna düşürmemek için Bizanslı sakinlerin şehirde kalmalarını sağlamaya çalışmış diğer taraftan Anadolu'dan Müslüman ahaliyi

İstanbul'a celbederek İstanbul'un imparatorluğa yakışır bir büyüklük ve canlılıkta olmasına özen göstermiştir. Şöyle ki fethi takiben dönemin geleneğine uyarak üç gün serbest bıraktığı yağmayı kısa keserek yerli ahalinin mağduriyetinin artmasını önlemiştir. İstanbul'un Türkler tarafından fethini önlemek için son Bizans imparatorunun Katolikliğe meyletmesinin tümüyle önünü kesmek için Katoliklik karşıtı Gennadius'u Rum-Ortodoks, Hovakim'i Ermeni-Gregorian patriği, Kapsali'yi hahambaşı ilan ederek, bunların şahsında din adamlarına¹ ve Ortodokslara, daha genel olarak bütün gayrimüslim unsurlara² can ve mal güvenliği, ayin ve ibadet hürriyeti sağlamış ve döneminde farklı bir din sahibi siyasi otoritenin başka din mensuplarına tanıyacağı en müsait hukuki ve siyasi şartları tanımıştır.

Öte yandan Fatih, fethi müteakip hiç vakit geçirmeksizin şehri imar etmek ve bir İslâm şehri hüviyetine büründürmek için kolları sıvamıştır. İlk icraatlarından birisi camiye çevirdiği Ayasofya civarında bir medrese açarak İstanbul'un bir ilim ve kültür merkezi olmasının ilk adımlarını atmak olmuştur. Bugün İstanbul Üniversitesi kendi başlangıcını Ayasofya medresesine kadar götürmektedir. İkametgâh olarak kendisine bugün İstanbul Üniversitesi'nin ana kampüsünün bulunduğu mekâm seçerek ilk sarayını buraya inşa ettirmiştir. Bilahare Topkapı Sarayı asıl saray olarak inşa edilince bu ilk saray eski saray olarak anılmış ve daha ziyade önceki padişahların anne, eş ve sair aile

.....
1 Aynı dönemde gayrimüslim din adamlarına verilen Metropolitlik beratında "Ve buyurdum ki, ba'del-yevm metropolit olub 'Utrukuhüm fîmâ yedinün' mücebince kendi resimleri ve ayinleri neşe eyle ede ve mezkur yerün ve nahiyetün papaslarına ve kalyaroslanna ve sair nazarasına bundan evvel metrobolid olanlar her ne veçhile metrobolidlik ederlerse ve kilise ve bağ ve bağçe ve tarladan her neye mutasarrıf olurlarise bu dahi ana mutasarrıf olub ulakdan ve cerehordan ve haracdan ve bâki avarızdan ve tekâlif-i divanîden evvelki metrobolidler gibi muaf ola." denerek onlara tanınan hak ve imtiyazların sınırlarını çizmiştir. Bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, İstanbul 1990, I, s. 406.

2 Galata'da bulunan Cenevizlilere verdiği beratta onlara tanıdığı din ve vicdan hürriyeti konusunda şöyle demektedir: "1. Kabul eyledim ki kendilerin ayinleri ve erkanları ne veçhile cari olsa yine ol üslup üzere adetlerin ve erkanların yerine getireler. 5. Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ayinlerince. Amma çan ve nakus çalmayalar. Ve kiliselerin alıp mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.", Akgündüz, I, 477.

efradının ikametgâhına tahsis edilmiştir. Fatih çok geçmeden Ayasofya Medresesi ile yetinmemiş Havariler Kilisesi yerine kendi ismiyle anılan camii ve etrafına da meşhur sahn-ı seman medreselerini inşa ettirmiştir ki uzun yıllar bu medrese Osmanlı ilim hayatının en önemli merkezlerinden birisi olarak işlev görmüştür. Kendi imar faaliyetlerinin yanı sıra Fatih kendi vezirlerini de külliyeler kurmaya dinî ve ilmî merkezler açmaya teşvik etmiş ve bu sayede İstanbul kısa zamanda çeşitli vezir ve devlet adamlarının isimleriyle anılan külliyelerle gerçek anlamda bir imparatorluk başkentine dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri hukuk hayatının temelini İslâm hukukunun oluşturduğu bilinmektedir. Ancak İslâm hukukunun ayrıntılı olarak düzenlemediği alanlarda genel yaklaşımına aykırı olmamak şartıyla siyasi otoriteye oldukça geniş bir alan bıraktığı da bir gerçektir. İşte bu alanlar Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren münferit düzenlemeler, bir diğer ifadeyle padişah fermanlarıyla doldurulmaya çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed bu alanda ilk defa bugüne kadar gelen kanunname neşrini başlatan hükümdar olarak bilinmektedir. Çıkarılmış olduğu kanunnameler içinde günümüze kadar gelen iki kanunname özellikle dikkati çekmektedir.

Bunlardan birincisi Divan-ı Hümâyun başta olmak üzere devletin esas yapısını düzenleyen teşkilat kanunudur. Devletin başlangıcından beri teamüli esaslar halinde gelen devletin işleyiş usulleri Fatih tarafından görevlendirilmiş olan nişancı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış ve Fatih tarafından gerekli düzeltme ve eklemeler yapılarak kanunlaştırılmıştır. Üç bölümden ibaret olan bu kanunun birinci ve ikinci bölümünde Divan-ı Hümâyun yapısı ve çalışma esasları düzenlenmiş, üçüncü bölümde de bir kısım ceza hükümleriyle veziriazam başta olmak üzere devlet bürokrasisinde yer alan kimselere hangi unvanla hitap edileceği esasları yer almıştır.

Fatih'in hazırlatmış olduğu ikinci kanunname (kânun-i padişahî) ceza, arazi ve vergi hukuku ile ilgili hükümler içeren genel bir kanunname'dir. Bu kanunname özellikle reyaya uygulanacak hükümleri belirlemesiyle dikkati çekmektedir. Böyle bir kanunname hazırlanmasına neden ihtiyaç duyulduğu yine Fatih döneminde hazırlanmış bulunan

Kanunname-i Kitabet-i Vilayet'in mukaddimesinden anlaşılmaktadır. Bu mukaddimeye göre halkın kamu görevlilerinin keyfi muamelelerine maruz kalmalarını, diledikleri gibi cezalandırılmalarını önlemek, verginin belirlenen esaslar ve miktarlarda toplanmasını sağlamak için vergi ve arazi esaslarının ceza kurallarının dikkatlice belirlenmesine özen gösterilmiştir.³ Fatih'in açmış olduğu bu çığır onu takip eden Osmanlı padişahları tarafından da izlenmiş ve reayaya uygulanacak kuralların belirlenmesine ve bu kuralların onlara duyurulmasına özen gösterilmiştir. Her bölgeyle yeni bir kanunname hazırlandığında bölgenin Pazar yerlerinde halka ilan edilmesine ve arzu edenlere bir kopyasının verilmesine dikkat edilmiştir. Bu münferit kanunnamelerle ortaya çıkan hukuki yapı zaman içinde farklı bir isimle anılır olmuş, İslâm hukukuna şer'î hukuk denirken padişah ferman ve kanunlarıyla oluşan bu hukukî yapıya da örfî hukuk adı verilmiştir. Bu kanunname uygulaması Osmanlı Devleti'nde keyfi yönetim yerine kanun hâkimiyeti ilkesinin uygulamada yer bulmasına yol açmıştır.

216

Öte yandan farklı din, mezhep ve kültürdeki insanların altı asrı aşan bir süredir bir arada yaşamalarında bu tarz bir hukuk uygulamasının dikkate değer bir rolü olmuştur. Esasen İstanbul'un fethiyle birlikte ister istemez gayrimüslim unsurların sayılarında ciddi bir artış olmuştu. İspanya'da İslâm hâkimiyetinin sona ermesi sadece asırlardır burada yaşamakta olan Müslümanları etkilememiş, onlarla birlikte Yahudileri de ciddi bir biçimde etkilemişti. İşte İspanya Yahudilerinin dikkate değer bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmayı tercih etmiştir. Bu tercihte Osmanlı yönetiminin farklı din mensuplarına sağladığı güvencenin rolü olsa gerektir. Osmanlı yönetiminde gayrimüslim unsurlara sadece inanç ve ibadet hürriyeti, can ve mal güvenliği sağlanmamış, kendi kültürlerini korumalarına da imkân tanınmıştır. Bu cümleden olarak gerek Yahudilerin gerek Hristiyanların aile hukukuyla ilgili ihtilaflarında dilerlerse kendi dinî kurumları içinde Bizans döneminden beri var olan mahkemelere (cemaat mahkemeleri) başvurabilme ve kendi Yahudi veya Kilise hukuklarının uygulanmasına

.....
 3 Geniş bilgi için bk. M. Akif Aydın, *Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet*, İstanbul 2014, s. 75-84.

imkan tanınmıştır. Bu bir taraftan Yahudi ve Kilise hukukunun Osmanlı toplumu içinde yaşamasına, diğer taraftan da bir anlamda bu hukuku uygulayan din adamlarının, ruhani reislerin kendi cemaatleri üzerinde dini-hukuki bir otorite kurmalarına yardımcı olmuştur. Bu durum imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti şüphesiz Türk ve İslâm devlet geleneği üzerine kurulmuş bir devlet olarak temayüz etmiştir. Bunun temellerinin güçlü bir biçimde ilk kurucu padişahlar ve özellikle Fatih Sultan Mehmed tarafından atıldığı söylenmelidir. Osmanlı devlet adamlarının önceki Türk ve İslâm devletlerindeki devlet geleneğini çok iyi bildikleri ve dikkate alıp değerlendirdiklerini söylemek gerekir. Fatih'in hazırlanmış olduğu teşkilat kanunnamesinde bunun izlerini görmek mümkündür.

Türk devletlerinde hükümdarlığın ailenin ortak mülkü olduğu, ölen hakanın çocuklarının hakanlıkta eşit haklara sahip bulunduğu ve özel mülk konusu olan mallarının paylaşımı gibi hakanın geride bıraktığı devletin de paylaşımının (ülüş sistemi) yadırganmadığı bilinen bir gerçektir. Buna bir de eski Türk devletlerinde zaman zaman karşımıza çıkan çifte yönetim sistemini, bir diğer ifadeyle devletin ikiye bölünüp hakan ve ona yakın yetkilere sahip kardeşi veya yeğeni tarafından yönetilmesi (Doğu ve Batı Göktürklerinde olduğu gibi) geleneğini eklerseniz uzun ömürlü merkezî bir devlet kurmanın ne kadar zor olduğu daha kolay anlaşılır. Nitekim Osmanlı Devleti'ne kadar kurulmuş olan Türk devletlerinin çok uzun ömürlü olmadıkları bir vakiadır. Fatih bu sistemi kökünden değiştiren ve merkezî hükümet anlayışını yerleştiren adımları atmaktan asla geri durmamıştır. Kanunname tahta geçen hükümdara "nizam-ı âlem" için kardeşlerini öldürme yetkisi vermesi bunun en açık delilidir. İlk bakışta insanî olarak savunulamayan ve dönemin hâkim hukuk anlayışına da sığmayan bu uygulama hükümdarlığın bölünmezliği anlayışının yerleşmesine kadar ısrarla uygulanmıştır. Türk ve İslâm devletleri arasında en uzun ömürlü devletin Osmanlı Devleti olmasında bu hukuk ve din açısından savunulması güç uygulamanın önemli bir yeri olsa gerektir.

Fatih bununla da yetinmemiş Osmanlı Devleti'ndeki hâkim ailenin karşısına rakip aileler çıkarmamayı da temin edecek tedbirler

almaktan geri durmamıştır. Onu böyle davranmaya iten saik Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren güçlü bir aile olarak gelen Çandarlı ailesinin Osmanlı hanedanı için tehlike arz etmesi ihtimalidir. Nitekim Çandarlı Halil Paşa Fatih'in hükümlerlik haklarının kullanılmasına engel bir unsur olarak hep ön plana çıkmıştır. Fatih bu problemi ancak İstanbul'un fethinin kendisine kazandırdığı saygınlık ve öz güvenle çözebilmiştir. Fatih'in rakip güçlü ailelerin ortaya çıkmasını engellemek için bulduğu çözüm Türk kökenli vezirleri değil daha çok devşirme kökenli vezirleri tercih etmesidir. Devşirme kökenli vezirlerin aile ve toplum tabanı olmadığından Osmanlı hanedanı bakımından tehlike teşkil etmeleri söz konusu olmamakta, teşkil ettiği takdirde tasfiye edilmeleri kolaylıkla mümkün olmaktadır.

Fatih teşkilat kanunnamesinde bir başka düzenleme daha yaparak devletin bölünmezliğine yönelik bir tedbir daha almıştır. Buna göre Osmanlı padişahlarının kızlarından olan torunlarına beylerbeyilik gibi üst düzeyde idarî-askerî bir makam verilmesi yasaklanmıştır. Bunlara ancak büyük sancak beyliği verilebilmekteydi.⁴ Bu tedbir de yine hanedana yakınlığın rakip bir aile ortaya çıkarmasını önlemek düşüncesiyle alınmış olmalıdır. Yıldırım Bâyezid'in Timur tarafından yenilmesinin ardından devletin dörde bölünmesi ve bu problemin belli bir süreç içinde güçlkle çözümlenmesinin Fatih'i böyle tedbirleri almaya yönlendirdiği söylenebilir.

Sonuç itibarıyla Fatih Sultan Mehmed'in altı asır kesintisiz devam eden Osmanlı Devleti'nin idaresinde önemli bir yer işgal eden merkezî devlet anlayışı, hükümlerliğin bölünmezliği ve hukuk hayatının sağlam temellere oturmasını sağlayan bir hükümdar olarak tarihte hak ettiği yeri alacağı tartışmasızdır.

.....
⁴ "Ve kızların evladından olanlara beğlerbeyilik verilmeyüb ağır sancaklar verilsün", Akgündüz, I, 329.